

PÄÄKIRJOITUS

KANSALAIOSALLISTUMINEN

Pertti Lappalainen

Olen tämän lehden aiemmissa numeroissa koettanut määritellä erityyppisiä kansalaisaktiiviteettejä (osallisuutta, osallistamista ja toimintaa). Selkeyttämistä kaipaa myös kansalaisosallistumisen käsite, joka sekin on saanut nykykeskustelussa hyvin kirjavia merkityksiä. Kari Kulovaara pääättelee tämän lehden artikkelissaan, että Euroopan ammatillinen yhteisjärjestö harjoittaa toiminnassaan kaksoisstrategiaa. Toisaalta se tukeutuu yhteiskunnallisten liikkeiden ja toisaalta sosiaalisen kumppanuuden toimintamalliin. Viimeksi mainittu strategia on tämän kirjoituksen kannalta oleellinen. Artikkelin pohjana olevassa väitöskirjassaan Kulovaara tarkoittaa sosiaalisella kumppanuudella poliittista järjestelmää, jolle on ominaista työmarkkinaosapuolten - ja miksei myös muiden vakiintuneiden kansalaisjärjestöjen - pyrkimys dialogiseen kanssakäymiseen ja sitä kautta konsensukseen. Osapuolet eivät käsittele pelkästään työhön ja työelämään liittyviä asioita, vaan ne puuttuvat laajemmin koko yhteiskuntaa koskeviin kysymyksiin yhteisymmärryksessä. Järjestelmää voidaan nimittää kompromissien kulttuuriksi.

Veli-Matti Salminen kytkee artikkelissaan verkostoteorian sosiaalisen pääoman teoriaan. Hän viittaa Robert D. Putnamin tutkimukseen, jossa puhutaan silloittavista ja sitovista sosiaalisista pääomista. Ne luovat ihmisten välistä yhteisyyttä tai yhteenkuuluvuutta. Sosiaalisen kumppanuuden ja Putnamin sosiaalisen pääoman teorialat johdattellevat tarkoittamaani kansalaisosallistumiseen ja siihen liittyviin ongelmiin.

Teoksessaan *Making Democracy Work* Putnam kytkee sosiaalisen pääoman hyvän kansalaisuuden teemaan. Hyvä kansalainen on ennen muuta yhteistyö- ja sosiaalikykyinen. Putnamin teoriaan sisältyy eräänlainen sosiaalinen fundamentalismi, syvä usko sosiaaliseen integraatioon. Tunnetusti Putnam

korostaa myös luottamusta, joka on tavallaan yhteistyön voiteluaine. Hän käyttää myös termiä *civic engagement*, joka viittaa vahvasti tarkoittamaani kansalaisosallistumiseen. Se tarkoittaa sosiaalista luottamusta synnyttäviä tekijöitä kuten kansalaisia sitovia verkostoja. Jos verkostot ovat tiheät, kansalaisten kyky yhteistyöhön on suuri. Putnamin sosiaalisen pääoman käsite voidaan tiivistää termiin sivistynyt sosiaalikyky. Tarkoitin tässä sivistyksellä valistuneisuutta, eräänlaista järkevää harkintaa. Se saa ihmiset osallistumaan yhdessä ja luottamaan toisiinsa, mikä puolestaan luo ennustettavuutta ja varmuutta.

Esimerkiksi kansalaisosallistumisesta käy myös perinteinen suomalainen kollektiivinen aktiivisuus. Martti Siisiäinen on useassa yhteydessä korostanut, että sille on ollut tyypillistä ankkuroituminen vain tietynlaiseen organisaatiomuotoon, formaaleihin yhdistyksiin. Perinteinen suomalainen toimintatapa on ollut aktioita ja väkivaltaa karttavaa, lainkuuliaista, sääntöihin perustuvaa ja jäsenistön spontaanin tahdon tukahduttavaa.

Suomalaiset kansalaisosallistujat ovat keskittyneet vuosikymmenien ajan koko kansan valistamiseen ja pyrkineet opettamaan rationalistista poliittista käyttäytymistä. Tästä on hyvä esimerkki Suomen Luonnonsuojeluliiton kollektiivinen toiminta, joka ankkuroituu nykyäänkin tiiviisti kansallisen kulttuurin perinteeseen. Esa Konttinen päättelee teoksessa *Ympäristökansalaisuuden kyläsepät*, että se korostaa tiedollista rationaalisuutta pätevän toiminnan yleisenä mittana. Kansalliseen perinteeseen kuuluu valistus, koulutus ja kasvatust. Suomen Luonnonsuojeluliiton paikallisyhdistysten toiminnassa näkyy kaikkialla rationaalisen, tietoon perustuvan ja järjestäytyneen käyttäytymisen korostus. Tavoite on, että myös sosiaalinen ympäristö on saatava toimimaan rationaalisesti. Tämän kansallisen koodiston noudattaminen on tuonut Suomen Luonnonsuojeluliitolle arvovaltaa ja antanut sille jopa puolivirallisen aseman.

Yksi käytännön esimerkki osallistumisesta on myös Betty Friedanin teoksessaan *Naisliikkeen uusi suunta* mainitsema vanhan feminismin muuttuminen aivan toisenlaiseksi kuin se oli alun perin. Feministeistä oli tullut ammattimaisia ryhmiä, jotka muistuttivat suuresti kaikkia muita painostusryhmiä. Liikkeen aktiivit olivat hyvin koulutettuja ja toimivat ammattimaisesti. Alkuvaiheessa naisliike oli uudenlainen poliittinen voima; mukana olleet naiset eivät olleet osallistuneet aiemmin poliittiseen vallankäyttöön. Tuolloin he ottivat vastuun naisten poliittisen valvetuneisuuden herättämisestä, minkä vuoksi naisliike oli uutta luova voima. Tällöin naisliike oli spontaani ja innovatiivinen ja siten myös tyyli-intensiivinen liike. Myöhemmin siitä tuli kuitenkin ”normaali” ja rutiinistunut professionalistien johtama järjestö.

Kansalaisosallistumisen – kuten muidenkin kansalaisaktiiviteettien – yksi keskeinen aspekti on tietynlainen ilmaisutyyli. Retoriikan teoriasta löytyy välineitä hahmottaa sitä. Tarkoitan Chaim Perelmanin kehittelemää lokuksen käsitettä, joka viittaa argumentaatiota edeltäviin sanattomiin esisopimuksiin, argumentoijan ja yleisön välisiin yksimielisyyden alueisiin. Erityisesti erottelu kvantitatiiviseen ja kvalitatiiviseen lokukseen on tässä yhteydessä hyödyllinen.

Kvantitatiivinen lokus pitää normaaliutta normina ja poikkeuksellista tai erilaista arvottomana sekä olettaa enemmistön käsityksen olevan sopiva myös vähemmistöille. Kvalitatiivinen lokus puolestaan tarkoittaa poikkeuksellisuuden suosimista 'normaaliin' nähden. Se suosii ainutkertaista, harvinaista ja korvaamatonta. Kvalitatiivinen lokus onkin ominainen muutoshakuiselle tai käännettä kaipaavalle kansalaistoiminnalle, joka pyrkii kyseenalaistamaan hegemonisoituneet kulttuuriset itsestäänselvyydet.

Hannah Arendtin käyttäytymisen käsite vie ongelmiin, joita kansalaisosallistumiseen voi liittyä ajan mittaan. Teoksessaan *Human Condition* hän väittää suorastaan uhkarohkeasti, että modernissa automatisoituneessa massayhteiskunnassa vallitsee täydellinen ei-kenenkään (no-man) hallitseminen. Tällainen ei-kenenkään hallitseminen tarkoittaa yhteiskunnan kokonaisuuden herruutta. Tämä tarkoittaa myös käyttäytymisen voittoa toiminnasta, joka viittaa uuden aloittamiseen, ennen näkemättömän prosessin saattamista liikkeelle (ks. myös pääkirjoitus 2/2011).

Käyttäytymisen vahvistumien merkitsee toiminnan alistumista byrokraatisoitumiselle. Arendt väittää, että automaattinen massayhteiskunta tuhoaa toimintaa kaikilla tasoilla. Se odottaa jäseniltään toiminnan sijasta käyttäytymistä. Se pyrkii saamaan heidät käyttäytymään spontaanin kontingentin toiminnan sijasta. Se normalisoi ihmisiä esittämällä tiettyjä käyttäytymissääntöjä. Toiminnan korvautuminen käyttäytymisellä on merkinnyt myös konformismia ja sosialisatiota. Arendt niputtaa yhteen modernisoitumisen synnyttämät massat, konformismin, behaviorismin ja toiminnan automatisoitumisen eli toiminnan muuttumisen käyttäytymiseksi.

Toiminnan riskejä ja vaaroja onkin pyritty estämään siirtämällä valmistamisen menetelmiä toiminnan korvikkeiksi. Toiminta on pyritty korvaamaan valmistamisella juuri siksi, että inhimillisten asioiden maailmaan saataisiin varmuutta ja pysyvyyttä. Valmistamiselle on ominaista määrätty alku ja tarkasti ennustettava loppu. Täten valmistaminen on luotettavaa, yllätyksetöntä ja varmaa. Kun toiminta on eräässä mielessä turhaa ja haurasta, valmistamisella tehty maailma on kestävä ja pysyvä.

Arendt päättelee, että valmistamisen prosessit ovat selvästi yleistyneet.

Henkilökohtainen vastuu häviää poliittisesta elämästä silloin, kun poliittisille prosesseille määrätään tarkoin alku ja loppu. Näin niistä muodostuu automaattisia mekanismeja, joiden toteuttamisessa ei kaivata henkilökohtaista vastuuta. Poliittiset prosessit muuttuvat helposti samalla tavalla automaattisiksi kuin ovat luonnolliset prosessit.

Peter Berger ja Thomas Luckman täydentävät Arendtin aloittamaa ongelmallistamista todellisuuden sosiaalista rakentumista käsittelevässä teoksessaan. He esittävät, että mikä tahansa usein toistuva toiminta saa vakiintuneen muodon. Totunnaistuminen johtaa institutionalisoitumiseen, jota on usein pidetty kansalaisliikkeen elinkaaren päätepisteenä. Instituutioiden aktiviteetit ovat objektivoitunutta toimintaa; samoin jokainen instituutio on objektivoitunut. Tämä tarkoittaa sitä, että ihmisten toiminnan tuotokset näyttävät objektiivisilta rakenteilta, vaikka ihmiset ovat tuottaneet tai konstruineet ne. Kun instituutiot objektivoituvat, erityisten sosiaalisten kontrollimekanismien kehittäminen käy tarpeelliseksi.

Berger ja Luckman puhuvat institutionaalisesti 'ohjelmoidusta' käyttäytymisestä, joka kanavoituu institutionaalisesti määrättyihin uomiin. Kun instituutioitunutta käytöstä aletaan pitää selviönä, mahdolliset vaihtoehdot "ohjelmille" vetäytyvät taka-alalle ja toiminnasta tulee ennustettavaa ja kontrolloitua. Kaikista instituutioista tulee 'kuolleita', jollei niitä alinomaan 'herätetä eloon' inhimillisessä kokemuksessa.

Berger ja Luckman jatkavat institutionalisoitumisen problematisoimista tärkeän reifikaation käsitteen avulla. Yhteiskunnallisen todellisuuden, kuten kansalaisorganisaatioiden, reifioituminen liittyy siihen, missä määrin kansalaiset kokevat instituutionsa ihmisen toiminnasta riippumattomiksi muodostumiksi. Reifikaatiolla tarkoitetaan ihmisten tuottamien instituutioiden kokemista esinemäisinä ilmiöinä. Reifikaatio on inhimillisen toiminnan tuotteiden kokemista ikään kuin ne olisivat jotakin muuta kuin ihmisen aikaansaannoksia. Kansalaisjärjestöjen reifioituminen liittyy luonnollisesti paljon keskusteltuun oligarisoitumiseen.

Näissä kirjoituksissa hahmottelemiani kansalaisaktiviteetin muotoja (siis osallisuus, osallistaminen, toiminta ja osallistuminen) ei kannata asettaa normatiivisesti paremmuusjärjestykseen. Niihin kaikkiin sisältyy piirteitä, joita on syytä arvostaa mutta myös arvostella. Esimerkiksi osallistuminen on lähtökohdiltaan monesti aito pyrkimys toimia tietyllä tyylillä instituutioissa vaikkapa ympäristön suojelemisen puolesta, mutta se voi ajan mittaan reifioitua. Kansalaistoiminta nostaa esiin tärkeitä yhteiskunnallisia ongelmia, mutta saattaa ajautua laittomuuksiin ja väkivaltaisuuksiin. Osallistaminen voi antaa mahdollisuuksia osallistua ja toimia, mutta osallistavat rakenteet saattavat

olla vain näennäismahdollisuus toimia, tarkoituksenaan sulauttaa toimijat ja osallistujat järjestelmään ja kiihdyttää niiden alkuperäiset vilpittömät pyrkimykset. Osallisuus on välttämätöntä ihmisen aktiivisen elämän kannalta, mutta sen luomista voidaan käyttää hallinnan ja kontrollin keinoina.